Archetype

Όλα είναι αρχιτεκτονική

Ανδρέας Γιακουμακάτος - 15/02/2021

Τι συνέβη στην αρχιτεκτονική φέτος στην Ελλάδα; Το ερώτημα δεν είναι εύκολο, σε μια πρωτοφανή χρονιά πανδημίας, όχι μόνο για την αρχιτεκτονική αλλά για κάθε πλευρά της παραγωγικής ζωής, περιλαμβανομένων των τεχνών όπως η μουσική, το θέατρο, ο χορός, ή δραστηριοτήτων όπως τα μουσεία, οι εκθέσεις, οι διαλέξεις, οι επιστημονικές συναντήσεις. Επιβάλλεται η αλλαγή συμπεριφορών, ακόμη και των ίδιων των χαρακτηριστικών της ανθρώπινης κοινωνικότητας, σε μια παρά φύση συλλογική αμυντική διαδικασία απέναντι σε έναν εχθρό, που ούτε βλέπουμε ούτε γνωρίζουμε μέχρι πότε θα μας απειλεί. Η κατάσταση αυτή μπορεί να απειλήσει και την αρχιτεκτονική. Γιατί όμως; Προσβάλλονται από τον κορωνοϊό τα κτίρια;

Η αρχιτεκτονική φαίνεται να εξελίσσεται σήμερα σε μια συνολική κοινωνική διαδικασία, εκεί μάλιστα όπου η πραγματική αρχιτεκτονική, το χτισμένο έργο δηλαδή, ελλείπει. Στην Ελλάδα της κρίσης, που επήλθε στον απόηχο της μέθης των Ολυμπιακών Αγώνων και διήρκεσε μια δεκαετία, συνέβησαν ριζικές μεταλλαγές σε αυτό το πεδίο. Η οικοδομική δραστηριότητα, από την ιδιωτική κατοικία και τα έργα δημόσιου ενδιαφέροντος ως την αντιπαροχή, υπέστη καθίζηση, τόσο ώστε κάποιοι να μιλήσουν για το τέλος του επαγγέλματος του αρχιτέκτονα. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου συνέβησαν ωστόσο και άλλα γεγονότα που συνδέονται με τη συζήτηση και την προβολή της αρχιτεκτονικής. Το 2013, με τον θάνατο του Ορέστη Δουμάνη, ολοκληρώνεται

η έκδοση δύο πυλώνων της ελληνικής αρχιτεκτονικής κουλτούρας των τελευταίων δεκαετιών, των επιθεωρήσεων «Αρχιτεκτονικά Θέματα» και «Θέματα Χώρου + Τεχνών», τα οποία μεταξύ άλλων αποτέλεσαν πλήρη και συστηματικά αρχεία αναφοράς για την παραγωγή του αρχιτεκτονικού έργου στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1960 και μετά. Γίνεται τότε σαφές ότι η έκδοση εντύπων περιοδικών για την αρχιτεκτονική είναι αδύνατη γιατί είναι ασύμφορη και αντιεμπορική, ειδικά με τους όρους τού Δουμάνη, της συστηματικής και με υψηλά ποιοτικά κριτήρια επιλογής τής ύλης αλλά ακόμη και της διαφήμισης, που αν δεν ικανοποιούσε τις αισθητικές προδιαγραφές των περιοδικών του δεν γινόταν αποδεκτή. Υπήρχε όμως και ένας άλλος λόγος, που είχε να κάνει με την ίδια την ύλη: το ελληνικό αρχιτεκτονικό έργο αξιώσεων αποψιλωνόταν διαρκώς τόσο ποσοτικά όσο και ποιοτικά, γιατί η ένδεια αναθέσεων και υλοποιήσεων σε περίοδο κρίσης περιόριζε συνεχώς την επιλογή έργων προς δημοσίευση σε έντυπα που υιοθετούσαν κριτήρια μιας άλλης εποχής και επιδίωκαν μια κατά το δυνατό ισότιμη διεθνή παρουσία, μιας και ήταν τα πιο γνωστά ελληνικά περιοδικά αρχιτεκτονικής διεθνώς και αγοράζονταν τακτικά από πλειάδα διεθνών πανεπιστημιακών και δημόσιων βιβλιοθηκών.

Στο πλαίσιο αυτό αρχίζει να γίνεται αντιληπτό ότι η νέα εποχή τής προβολής τής αρχιτεκτονικής δεν πρέπει να αγνοεί το εργαλείο του διαδικτύου. Είναι εδώ χαρακτηριστική η πρώιμη δραστηριότητα του περιοδικού Greekarchitects, με όλα τα προβλήματα και τις αντιφάσεις του νέου ψηφιακού εργαλείου, τα οποία όμως συνεχίζουν να χαρακτηρίζουν και τα σημερινά ελληνικά διαδικτυακά μέσα προβολής της αρχιτεκτονικής, όπως για παράδειγμα το Archisearch και το Archetype. Το πρώτο χρησιμοποιεί ομολογημένα όλα τα εργαλεία του μάρκετινγκ και της σύγχρονης επικοινωνίας, αποδέχεται την έννοια της «πλατφόρμας δημοσιότητας» και δίνει έμφαση στην όλο και μεγαλύτερη κοινωνική διεύρυνση των δραστηριοτήτων του και στην παραγωγή «γεγονότων», μέχρι και ευφάνταστων «βραβεύσεων», με την εμπλοκή όσο το δυνατόν γνωστότερων ονομάτων όχι μόνο του αρχιτεκτονικού περιβάλλοντος. Έμφαση δηλαδή στις κοινωνικές σχέσεις, που εγγυώνται τη μεγαλύτερη δυνατή αποδοχή των δραστηριοτήτων του περιοδικού. Δεν είναι όμως το μόνο. Οι προσεκτικοί αναγνώστες θα έχουν παρατηρήσει ότι και ο τύπος γενικότερα, καταρχήν ο ημερήσιος, σε συνθήκες πρωτοφανούς κρίσης πωλήσεων και διαφήμισης, αλλάζει όλο και περισσότερο στρατηγική, προς μια διεύρυνση ολοταχώς του «κοινωνικού» προφίλ του· προβάλλοντας δηλαδή «πρόσωπα» και φιλοξενώντας απανωτές «συνεντεύξεις» κάθε είδους, προσπαθώντας να διευρύνει το αναγνωστικό κοινό του αλλά και να εφεύρει θέματα και συνεργασίες (φυσικά χωρίς αμοιβή) σε συνθήκες κρίσης θεμάτων προς δημοσίευση και αναζήτησης άλλων, που, τέλος πάντων, στην εποχή του διαδικτύου και του κινητού θα συγκινήσουν περισσότερο όσους προτίθενται να καταθέσουν στο περίπτερο τον οβολό τους. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει στον ελληνικό ημερήσιο τύπο και σε ό,τι αφορά την αρχιτεκτονική, όπου το βασικό ενδιαφέρον εστιάζεται στη μεγάλη έγχρωμη εικόνα και στην προβολή τού πιο εντυπωσιακού, του πιο «φουτουριστικού», του πιο πρωτοφανούς αρχιτεκτονικού αντικειμένου από όσα μπορεί κανείς να επιλέξει σερφάροντας στο διαδίκτυο.

Το άλλο περιοδικό, το Archetype, επιχειρεί μια διαφορετική προσέγγιση, επιδιώκοντας να αποτελέσει πόλο πιο σοβαρού θεωρητικού και κριτικού προβληματισμού, δημοσιεύοντας παράλληλα και το αξιόλογο αρχιτεκτονικό έργο που παράγεται στη χώρα, και όχι μόνο. Το ερώτημα είναι αν μια τέτοια προοπτική έχει ελπίδα σήμερα, σε μια περίοδο κοσμογονικών αλλαγών διεθνώς. Είναι γεγονός ότι ιστορικά περιοδικά όπως το Architectural Review, το Domus ή η Casabella διατηρούν ακόμη ένα αναγνωρίσιμο θεωρητικό και κριτικό προφίλ, απότοκο της ισχυρής τους παράδοσης. Είναι ωστόσο άλλο τόσο αλήθεια ότι η παρουσία τους είναι όλο και περισσότερο ψηφιακή, και ότι η έντυπη εκδοχή τους απειλείται όλο και περισσότερο καθώς απαιτεί όλο και μεγαλύτερες οικονομικές θυσίες. Επιβιώνουν και λόγω του ότι αποτελούν εκφράσεις ισχυρών κέντρων παραγωγής αρχιτεκτονικής σκέψης, κάτι που και λόγω διαδικτύου οδηγεί και σε μια νέα αναπαραγωγή ηγεμονικών επιρροών, όπως συνέβαινε πριν μισό αιώνα με την έντυπη εκδοχή τους. Τούτο οδηγεί στη συρρίκνωση «περιφερειακών» πρωτοβουλιών, έντυπων ή ψηφιακών, από την άποψη της ύλης σε ό,τι αφορά τη διεθνή αρχιτεκτονική αλλά και σε ό,τι αφορά τον τρόπο συζήτησης και προβολής. Ακόμη και στην Ελλάδα, αν ένα έντυπο δεν έχει λατινική επωνυμία και ένα γραφείο αρχιτεκτόνων ξένο όνομα, φαίνεται να διατηρεί λιγότερες ελπίδες επαγγελματικής καταξίωσης.

Παρ’ όλα αυτά, ακόμη και τα μεγάλα διεθνή περιοδικά απειλούνται από ανταγωνιστές όπως ας πούμε το Archdaily, η τρομακτική αυτή αρχιτεκτονική πλατφόρμα με εταιρική έδρα στο Σαντιάγο της Χιλής (!). Το τυπικό αυτό προϊόν τού πολιτισμού τού διαδικτύου αποστέλλεται καθημερινά στις ηλεκτρονικές μας διευθύνσεις ως «ημερήσιο δελτίο», με πλήθος κάθε φορά αξιόλογων υλοποιημένων έργων σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του κόσμου. Φυσικά τα συνοδευτικά κείμενα είναι αποκλειστικά των αρχιτεκτόνων, δεν υπάρχει κριτική ή θεωρητική διάσταση στην πλατφόρμα (ακόμη και τα σύντομα «κριτικά» κείμενα που ενίοτε

δημοσιεύονται είναι συνήθως παιδαριώδη, αν και θίγουν ενδιαφέροντα ζητήματα), ενώ τα πιο αξιόλογα κείμενα είναι συνήθως δάνειες αναδημοσιεύσεις. Κανείς δεν μπορεί να κάνει πλέον χωρίς την καθημερινή «δόση» Archdaily, τι σημαίνει όμως αυτό; Σημαίνει κατανάλωση εικόνας δεκάτων του δευτερολέπτου, βομβαρδισμό πληροφορίας δίχως ιεράρχηση, απατηλή αίσθηση ελέγχου της διεθνούς αρχιτεκτονικής παραγωγής χωρίς εμβάθυνση, και κυρίως αυτάρεσκη αντίληψη της αρχιτεκτονικής ως μορφικού και δομικού γεγονότος δίχως συμφραζόμενα, δίχως το περιβάλλον, δίχως την πόλη. Το ερώτημα είναι αν ένα ελληνικό διαδικτυακό περιοδικό όπως το Archetype που αναφέραμε παραπάνω, μπορεί να διεκδικεί μια αξιόλογη θέση στις προτιμήσεις των αναγνωστών με αξιολογικά κριτήρια ποιότητας, που φαίνεται ωστόσο να χαρακτηρίζουν περισσότερο την παλαιότερη έντυπη εκδοχή των περιοδικών, η οποία σήμερα βρίσκεται αποδεδειγμένα σε κρίση. Η επαγγελματική πίεση και ο ανταγωνισμός, διεθνώς, μαζί με τη δομική μεταλλαγή τού τρόπου δημόσιας συζήτησης και προβληματισμού για την αρχιτεκτονική, έχουν οδηγήσει σε αλλαγή της εκδοτικής στρατηγικής. Υποστηρίζουμε ωστόσο ότι βασική αιτία αυτής της μεταλλαγής είναι η εμφάνιση και ολική επικράτηση του νέου εργαλείου, του διαδικτύου και γενικότερα των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, όχι το αντίθετο. Το νέο εργαλείο πλανητικής επικοινωνίας προκάλεσε όχι μόνο την κρίση του έντυπου μέσου αλλά επέβαλε και νέους τρόπους προβολής και επικοινωνίας, νέους τρόπους δηλαδή με τους οποίους βλέπουμε, αξιολογούμε και κατανοούμε την αρχιτεκτονική. Το μέσο δηλαδή διαμόρφωσε το μήνυμα. Στη νέα πραγματικότητα, μαθαίνει κανείς περισσότερα για την ελληνική αρχιτεκτονική από τη σελίδα facebook του Archisearch ή από το προσωπικό blog του Γιώργου Τριανταφύλλου· από τις σελίδες facebook γενικώς, από τα σχόλια και τις απόψεις που κυκλοφορούν στο διαδίκτυο. Σε αυτό το περιβάλλον, έντυπα περιοδικά αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα όπως το «Κτίριο», οι «Ελληνικές Κατασκευές» ή οι «Δομές» προσπαθούν να ισορροπήσουν, ανάμεσα στην τεκμηριωμένη προβολή του αρχιτεκτονικού έργου (κάτι που βρίσκεται στη φύση της έντυπης ενημέρωσης) και στην περισσότερο ή λιγότερο επιτυχημένη υιοθέτηση εργαλείων επικοινωνίας και προβολής που ο διαδικτυακός χώρος παίζει στα δάχτυλα.

MONOGON Office for Architecture, Κέντρο αποτέφρωσης νεκρών στη Ριτσώνα της Εύβοιας (φωτογρ. Γ. Γερόλυμπος)

Κάποιες προσωπικότητες της ελληνικής αρχιτεκτονικής, όπως ο Τάσος Μπίρης και ο Τάσης Παπαϊωάννου, επικαλούνται συχνά, από τις σελίδες ακριβώς του Archetype, την ανάγκη τού διαλόγου. Δεν είναι οι μόνοι. Συχνά επισημαίνεται η απουσία τού διαλόγου από την ελληνική αρχιτεκτονική, και η ανάπτυξη παράλληλων

μονόλογων χωρίς ανταλλαγή, χωρίς εποικοδομητική αναμέτρηση με τις σκέψεις του άλλου. Τι θα πει όμως «διάλογος»; Είναι κάτι που μπορεί να προγραμματιστεί, να οργανωθεί και να υλοποιηθεί αύριο το πρωί; Στο παρελθόν η ανάγκη διαλόγου ικανοποιούνταν μάλλον από τη δομημένη *αφήγηση* της αρχιτεκτονικής, όπως την επιχειρούσε π.χ. ο Δουμάνης και τα «Αρχιτεκτονικά Θέματα»: η συστηματική και εκ των πραγμάτων κριτική διαπραγμάτευση των αρχιτεκτονικών φαινομένων (ακόμη και μέσω των εκδοτικών επιλογών ή απορρίψεων) τροφοδοτούσε την κυκλοφορία και προβολή των ιδεών, αποτελούσε συνεπώς μια μορφή διαλόγου. Παρόλα αυτά, ο κριτικός διάλογος δεν υπήρχε ποτέ στον επιθυμητό βαθμό: ο διάλογος δεν υπήρξε ποτέ στην Ελλάδα. Είναι μάλλον ουτοπικό να επικαλούμαστε την ανάγκη «διαλόγου» σε μια χώρα μικρή, φοβική, ανειλικρινή, γεμάτη «φίλους», «παρέες» και «αντιπάλους», γεμάτη αλληλεξαρτήσεις και προσωπικά μικροσυμφέροντα. Και τούτο αφορά και το ακαδημαϊκό περιβάλλον και το πλέγμα σχέσεων που ξεκινάνε από εκεί και διαχέονται σε όλο τον χώρο της αρχιτεκτονικής και της προβολής της. Τα φοβικά σύνδρομα, η αυτολογοκρισία και το αίσθημα της ανασφάλειας και της ανάγκης συνεχούς άμυνας και αυτοπροστασίας, είναι δομικά χαρακτηριστικά της νεοελληνικής κοινωνίας. Ο λόγος; Εξαιτίας νομίζω της σαθρότητας των θεσμών, της αβεβαιότητας των κανόνων και της ελλιπούς αίσθησης της νομιμότητας, κάτι που αντίστοιχα ενεργοποιεί και κάνει δυνατή οποιαδήποτε υπονομευτική ενέργεια, οποιαδήποτε δολιοφθορά ή αυθαιρεσία, τα οποιαδήποτε «αντίποινα» ή αποκλεισμούς. Το ζήτημα της κρίσης των θεσμών σχετίζεται άλλωστε και με μια άλλη παθογένεια, την αναξιοκρατία, που καλλιεργείται χωρίς πρόβλημα και τιμωρία, στα θολά νερά της ασάφειας των κανόνων, ή της ελλιπούς εφαρμογής τους. Το ζήτημα εντέλει έχει να κάνει με τον βαθμό πραγματικής ελευθερίας στην Ελλάδα και την ποιότητα της δημοκρατίας μας. Ο «διάλογος» στις προηγμένες χώρες της Δύσης βασίζεται σε μακρά παράδοση ανταλλαγής ιδεών, που ξεκινά από τον Διαφωτισμό και τη θεμελιωμένη αντίληψη των δημοκρατικών κανόνων. Είναι ανεξάρτητος από κόμματα και μια άμεσης σκοπιμότητας πολιτική πρακτική, απαιτεί προσωπικό κόπο και τόλμη να τίθεται κανείς υπό συζήτηση, και αναπτύσσεται σε μια κοινωνία όπου υπάρχει η βεβαιότητα ότι ο λόγος θα συναντήσει τον αντίλογο, όχι την αδιαφορία ή τη σιωπή. Βεβαίως χρειάζεται και η πρώτη ύλη, δηλαδή οι ιδέες καθαυτές. Χωρίς βαθιά δημοκρατική και θεσμική αντίληψη, σε προσωπικό και συλλογικό επίπεδο, δεν μπορεί να υπάρχει σε κανένα τομέα ουσιαστικός διάλογος, τουλάχιστον όχι χωρίς «συνέπειες». Όσο περισσότερο είναι εγγυημένη από τους θεσμούς η ελευθερία, τόσο ισχυρότερος είναι ο διάλογος σε μια κοινωνία. Ο διάλογος είναι επίσης τόσο ζωτικός όσο είναι αξιόπιστοι και οι πολιτισμικοί θεσμοί ή φορείς ενός τόπου, από τα πανεπιστήμια και τα ερευνητικά κέντρα μέχρι τον ανεξάρτητο τύπο και την τηλεόραση, ιδιαίτερα τη δημόσια. Ο διάλογος είναι αποτέλεσμα ενός *συστήματος* παραγωγής και κυκλοφορίας των ιδεών.

Για να επανέλθουμε στο θέμα μας, η αρχιτεκτονική δεν είναι λοιπόν μόνο το χτισμένο έργο: σήμερα περισσότερο παρά ποτέ είναι οι κάθε είδους εκδηλώσεις, από τις εκθέσεις, τις διαλέξεις και τα στρογγυλά τραπέζια μέχρι και την προβολή των κάθε είδους «βραβείων ελληνικής αρχιτεκτονικής». Η αρχιτεκτονική είναι το διαρκές χρονικό, όλα όσα συμβαίνουν. Ακόμα και η «αρχιτεκτονική της πανδημίας» κινητοποίησε πολλά αντανακλαστικά, διεθνώς, όσων αντιλαμβάνονται την αρχιτεκτονική ως αέναη επικαιρότητα. Το διαδίκτυο μάλιστα έχει πολλαπλασιάσει τις δυνατότητες πολλών κατηγοριών εκδηλώσεων για την αρχιτεκτονική, και μάλιστα με πολύ λιγότερο ή και μηδενικό κόστος. Αυτός είναι και ο λόγος που στη χρονιά της πανδημίας η αρχιτεκτονική δεν απουσίασε, χάρη στη διαδικτυακή προβολή της και στα αντανακλαστικά όσων είχαν την ικανότητα να εφεύρουν και να εφαρμόσουν νέους τρόπους ψηφιακής επικοινωνίας. Το ερώτημα είναι αν μαζί με την επίκαιρη προβολή επιβιώνει και η ψηφιακή μνήμη, αν δηλαδή ο αρχιτεκτονικός πολιτισμός μας σε ένα χρόνο θα είναι ανύπαρκτος και ήδη μακρινός, αντίθετα από εκείνον του παρελθόντος που φυλάσσεται ευλαβικά ανάμεσα στις σελίδες των έντυπων περιοδικών τα οποία μπορούμε να ξεφυλλίζουμε ασφαλώς και αενάως.

Στο πεδίο της πραγματικής αρχιτεκτονικής, οι ελληνικές επιδόσεις περιορίζονται πάντα στην ιδιωτική κατοικία, παραδοσιακά το ισχυρό χαρτί της ντόπιας αρχιτεκτονικής, κάτι που προέκυψε και εφέτος στο πλαίσιο διαφόρων βραβεύσεων ή επιλογών αρχιτεκτονικού έργου, όπως εκείνων του περιοδικού Δομές (ή DOMα). Ένας άλλος, ιδιαίτερα ενδιαφέρων τομέας, στο πεδίο της υλοποίησης αλλά και της ποιότητας, είναι εκείνος της ξενοδοχειακής αρχιτεκτονικής. Στο πεδίο της δημόσιας αρχιτεκτονικής, το 2020 χαιρετίσαμε την έναρξη λειτουργίας ενός σπουδαίου έργου, του Κέντρου αποτέφρωσης νεκρών στη Ριτσώνα της Ευβοίας, της -ελληνικής φυσικά- ομάδας MONOGON Office for Architecture. Κατά τα άλλα η φετινή είναι μάλλον χρονιά αναμονής: περιμένουμε την ολοκλήρωση της Εθνικής Πινακοθήκης (και την κανονική λειτουργία του Εθνικού Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης), περιμένουμε τη δρομολόγηση υλοποίησης άλλων σημαντικών έργων όπως η Σχολή Καλών Τεχνών στη Φλώρινα και το νέο αρχαιολογικό μουσείο στη Σπάρτη, περιμένουμε τις εξελίξεις

στο ζήτημα του Ελληνικού, με κάθε ευχή να είναι θετικές για τη χώρα και την ελληνική οικονομία, περιμένουμε τέλος τη μορφή και λειτουργία της πόλης στην υπόθεση του αθηναϊκού Μεγάλου Περιπάτου, που τη στιγμή που γράφουμε (τέλη Σεπτεμβρίου) δείχνει να βρίσκεται σε κατάσταση μετέωρης αμηχανίας.

Στο πεδίο ωστόσο της πραγματικής ζωής και των αληθινών συναισθημάτων, το 2020 καταγράφονται τρεις οδυνηρές απώλειες εξεχόντων συναδέλφων. Ο Αριστείδης Ρωμανός υπήρξε διακεκριμένος αρχιτέκτονας και πολεοδόμος, ένας μετριοπαθής, ευγενής διανοούμενος, γνωστός για τη διαύγεια της σκέψης, το ειδικό βάρος της συμμετοχής του στον δημόσιο διάλογο και το προσωπικό ήθος. Η Σουζάνα Αντωνακάκη, με την ποιητική προσέγγιση που χαρακτήρισε κάθε εκφραστικό της μέσο, από την αρχιτεκτονική ως τα γραπτά της κείμενα, προσδιόρισε τη δημιουργική και πνευματική εμβέλεια της γενιάς της, δίνοντας ταυτότητα και χαρακτήρα σε μια αντιπροσωπευτική για τον κτιριακό πολιτισμό μας αντίληψη της σύγχρονης ελληνικής αρχιτεκτονικής. Ο προικισμένος Σταύρος Βεργόπουλος, καθηγητής στο Τμήμα Αρχιτεκτόνων του ΑΠΘ, θα είχε πολλά ακόμη να προσφέρει με την επιστημονική του εμβέλεια και τη θετική του παρουσία.

Ο Μεγάλος Περίπατος, στη διασταύρωση Πανεπιστημίου-Βουκουρεστίου (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος)

Ένα γεγονός διεθνούς σημασίας για την αρχιτεκτονική, υπήρξε και η τελευταία έκδοση της *Κριτικής Ιστορίας της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής* του Kenneth Frampton, από τις εκδόσεις Thames & Hudson. Το βιβλίο του διάσημου Άγγλου ιστορικού (γεν. 1930) μεταφράστηκε σε πολλές γλώσσες και αποτέλεσε παγκόσμιο μπεστ-σέλλερ από την πρώτη έκδοση το 1980 (στην Ελλάδα πρωτοεκδόθηκε από το Θεμέλιο το 1987). Γνώρισε τέσσερις επανεκδόσεις, είχε τεράστια επιτυχία και άσκησε επιρροή ανάλογη παλαιότερων θρυλικών «ιστοριών», όπως η *Ιστορία της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής* του Leonardo Benevolo (1960). Οι ιστοριογραφικές συνθέσεις του Frampton και του Benevolo αποτελούν εκφράσεις μιας άλλης εποχής, από την οποία φαίνεται να απομακρυνόμαστε με ιλιγγιώδη ταχύτητα: επιχειρούσαν μια αποκωδικοποίηση και ταξινόμηση των αρχιτεκτονικών φαινομένων που φαίνεται πλέον σήμερα αδύνατη. Όχι μόνο: φαίνεται *περιττή*, καθώς έχουν υποστεί ριζική μετάλλαξη οι τρόποι πρόσληψης και τα κριτήρια κατανόησης της

αρχιτεκτονικής, ενώ έχει καταρρεύσει η συζήτηση για την αρχιτεκτονική ως πολιτισμικό γεγονός και ως φαινόμενο στο πλαίσιο μιας ιστορικής διαλεκτικής.

Η πέμπτη έκδοση της *Ιστορίας* του Frampton, που κυκλοφόρησε διεθνώς στις 8 Σεπτεμβρίου 2020, είναι σημαντική και για την Ελλάδα, γιατί στη χώρα μας αφιερώνεται ένα υποκεφάλαιο οκτώ σελίδων στο πλαίσιο ευρύτερης επισκόπησης της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής. Ο Frampton, ως γνωστόν παλιός φίλος της Ελλάδας (από τη συνεργασία με τον Ορέστη Δουμάνη στα «Αρχιτεκτονικά Θέματα» και με τον Δημήτρη Φατούρο στα συμπόσια της Ύδρας, έως τη διάλεξή του στο Megaron Plus το 2008, προσκεκλημένος από τον υπογραφόμενο) έχει την ευκαιρία να ασχοληθεί ξανά με την ελληνική αρχιτεκτονική, με τρόπο διόλου αδιάφορο ή επαναληπτικό. Επιχειρεί μια πυκνή περιήγηση δύο αιώνων νεοελληνικής αρχιτεκτονικής για το διεθνές κοινό, δίνοντας έμφαση στα πιο εμβληματικά επεισόδιά της: στη νεολαϊκή αρχιτεκτονική του Πικιώνη, καθώς και στο ελληνικό μοντέρνο κίνημα και την εποποιΐα των σχολικών κτιρίων του Νίκου Μητσάκη, του Κυριάκου Παναγιωτάκου και του Πάτροκλου Καραντινού (του οποίου το Αρχαιολογικό Μουσείο στο Ηράκλειο βρίσκει και αυτό για πρώτη φορά «φιλοξενία» και προβολή σε μια τόσο σημαντική διεθνή έκδοση). Από την ανάλυση του Frampton δεν λείπουν φυσικά αναφορές στον «πρωτογονισμό» τού Άρη Κωνσταντινίδη, αλλά και μνεία του έργου δύο άλλων Ελλήνων, πολύ διαφορετικών μεταξύ τους, του Τάκη Ζενέτου και του Κυριάκου Κρόκου, που μάλλον αποτελούν επίσης «new entries» στο πλαίσιο μιας διεθνούς ιστοριογραφικής σύνθεσης όπως αυτή (ενώ απουσιάζουν αναφορές στο έργο του Δημήτρη και της Σουζάνας Αντωνακάκη). Σχολιάζεται επίσης το έργο του Νίκου Βαλσαμάκη και του Κωνσταντίνου Δοξιάδη, καθώς και το ζήτημα της μεταπολεμικής πολυκατοικίας, που αποτελεί πλέον αντικείμενο διεθνούς ενδιαφέροντος ως τυπολογικό αλλά και ως ανθρωπολογικό φαινόμενο. Η θεώρηση του Frampton ολοκληρώνεται με την αναφορά, μεταξύ άλλων, στο πιο γνωστό έργο της Αγνής Κουβελά, το σπίτι στη Σαντορίνη (1996), ως έκτακτο παράδειγμα τοπογραφικής προσέγγισης.

Μια ύστατη προσπάθεια κριτικής κατανόησης των αρχιτεκτονικών φαινομένων, αυτή του Kenneth Frampton, σε έναν κόσμο που φαίνεται πλέον να καταναλώνει την αρχιτεκτονική ως επιφαινόμενο της επικαιρότητας και ως ψηφιακή εικόνα.

Επίλογος, ετήσια πολιτιστική έκδοση, Αθήνα 2020, σ. 269-278.

Σ. Μούντριχας, T. Tozaj, Νέο Αρχαιολογικό Μουσείο, Σπάρτη (Α΄ βραβείο αρχ. διαγωνισμού, 2019)

Εισαγωγική εικόνα: Η Εθνική Πινακοθήκη, στις 24 Σεπτεμβρίου 2020 (φωτογρ. Α. Γιακουμακάτος)